

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

HACI BEKTAŞ VELÎ

Araştırma Dergisi
Research Quarterly

Yaz
Summer 2003/26

HAYYAM VE RUBÂİLERİNİN TÜRK EDEBİYATINA YANSIMALARI*

Prof. Dr. Ahmet MERMER
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakül-
tesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Bu makalede kendi ve rubâileri değerlendirilmiş olan Ömer Hayyâm, gerek İran, gerekse Dünya edebiyatlarında önemli bir şahsiyettir. Bilim adamlığının yanı sıra şâirliğiyle de enteresan bir kişidir. Rubâî nazım şekli onun adıyla özdeşleşmiştir.

Ömer Hayyâm'ın rubâileri, hayatın gerçeklerini yansıtan ruh ürperişleridir. Ömer Hayyâm'a isnat ettirilen rubâîlerden dolayı da şiirleri yanlış anlaşılabilir, yanlış yorumlanan bir şâir-

dir. Türk Edebiyatında önemli bir yeri olan bu şiir tarzının gelişim çizgisi incelendiğinde tasavvufî konulardaki rubâîlerde Mevlânâ, diğer serbest konularda yazılmış rubâîlerde Hayyâm etkisi görülür. Hayyâm'ın rubâîlerini devam ettiren en önemli Türk şâiri Yahya, Kemâl'dir.

ABSTRACT

Ömer Hayyâm who was evaluated himself and his rubâies in this essay, is a precious poet in the worldwide as well as Iran's Literature. As well as his scientific proficiency, he is interesting person. Rubâî poem formact identified to with its name.

His rubâies which shows life's realities are spirit's shiveries. He was a poet whose poets and himself were misunderstood because of the rubâies which were dedicated to himself. When this kind of poets which is an imp place in Turkish Literature, was assessed its developmental lane, Mevlânâ's impact it seen in mystic subjects and Hayyâm's impact in other rubâies which were written in freestyl is seen. Yayâ Kemâl is the most important Turkish poet makes Ömer Hayyâm's rubâies goes on.

Anahtar Kelimeler: Ömer Hayyam, Rubâî, Türk Edebiyatı

Key Words: Omer Hayyam, Quatrin, Turkish Literature

GİRİŞ

Büyük milletlerin büyük kültür ve medeniyetlerini doğuran, geliştiren önemli şahsiyetler vardır. Bu büyük şahsiyetlerden biri de Ömer Hayyam'dır. Hayyam, İran'ın kültür, medeniyet ve ilmine hizmet eden, onları Doğu ve Batı'ya tanıtan bir büyük şahsiyettir.

XI. asrın sonu ile XII. asrın başlarında, Selçuklular döneminde yaşamış olan Hayyam; *Hey'et, Riyâziye, Tıp, Fıkıh, Lisan ve Tarih* sahalarında ilim tahsil etmiştir. Hayyam, tabiat bilgileri de dahil birçok ilim dalında eserler vücuda getirdi. Böylece o, âlimliğiyle tanınır oldu. Hayyam, bu başarılarıyla devrin Selçuk Sultanı Melikşah ve veziri Nizamülmülk'ün sevgisini kazanmış, onların sağladığı imkânlarla çeşitli ilim sahalarında hizmetlerde bulunmuştur. Hayyam, o kadar parlak bir devirde zamanının adı geçen hükümdar ve vezirleriyle ülfet etmiş ve onları methettiği için değil, belki ilmî kudretine, seciyesindeki metanete kendilerini hayran bırakmış olduğu için, itibar sahibi olmuştur.

Biz bu yazımızda Hayyam'ın âlimliği, filozofluğundan ziyâde, şairlik yönü ve bu yönünün Türk edebiyatına akisleri üzerinde durmaya çalışacağız.

Hayyam ve Rubâî

Hayyam âlimliği, filozofluğu ve şairliğiyle çok enteresan bir kişidir. Bu enteresanlıklarından biri de şairlik yö-

nüdür. Ömer Hayyam, şairliğini sadece Doğu edebiyatında küçük bir şiir olan rubâîde göstermiştir. Bu bakımdan Hayyam, şairliği hiçbir zaman bir meslek olarak kabul etmiş değildir. Bu şiir şekli, Ömer Hayyam'ın adıyla özdeşleşmiştir. Rubâî ile, hele yalnız onunla şair olmak, şöhret kazanmak pek güçtür. İran edebiyatında rubâîleriyle tanınan ve şöhretini İran'dan bütün dünyaya yayan tek şair Hayyam'dır. Şiir sanatının tek bir nazım şekliyle şair olan Hayyam'ın rubâîlerini değerlendirmeden önce rubâî nedir, nasıl bir tarzdır? Bunlar üzerinde kısaca durmakta fayda vardır.

Gerçekten gerek dış yapısı, gerekse iç örgüsü bakımından rubâînin kendine mahsus bir şekli vardır. Bu, dört satırdan oluşan ve kendine has aruz kalıpları bulunan bir şiirdir. Ahreb ve ahrem adı verilen on ikişerden toplam yirmi dört kalıptan bir veya bir kaçıyla yazılan rubâînin birinci, ikinci ve dördüncü satırları birbiriyle kafiyeli, dördüncü mısraı serbesttir. Ayrıca dört mısraı birbiriyle kafiyeli olanlar da vardır. Bu tip rubâîlere İranlılar *terâne* adını vermişlerdir.

Rubâînin bir de iç yapısı vardır. O da, başlı başına bir bütün ifâde eden, tek bir düşünce etrafında birleşmiş bir şekildir. Çok defa ince bir düşünce, felsefe ve tasavvufa ait konular, bedbinliğin acılığını hissettirişi rubâîye konu olur. Rubâî, kesin bir fikir bildirir, ama

bu daha ziyade hisle ilgili bir kesinliktir. Kısallığı nispetinde derin, derinliği nispetinde benliğimizde kökleşecek kadar yoğun bir şiiirdir. Rubâî, klasik şark edebiyatında dikkate değer bir tefekkür manzumesidir. Büyük bir tefekkür konusunu böyle bir söz kalıbı içinde ustalıkla terennüm edebilmek de, rubâîde başarılı olmaktır. Hayli geniş bir tefekkürü, etraflı bir felsefeyi, zengin bir düşünüş heyecanını, çok kere duygunun da, coşkunluklarıyla birleştirerek, yalnız dört mısra içine sığdırıp söylemektir rubâî. Bu şiiirlerde âdetâ şuuraltımızdaki birikintilerin, elle tutulur şekilde şuura geçtiğini görürüz. Belki bize heyecan verışı de bundandır.

Gerek İran edebiyatında, gerekse Türk edebiyatındaki rubâîlerde başlıca iki büyük tarz dikkati çekiyor: Birincisi, burada isimleri sayılamayacak kadar çok şairin yazdığı tasavvufî rubâîler, ikincisi ise Hayyam'ınkiler ve ona benzeyenlerdir.

Hayyam'ın yaşadığı devir, dinin, tasavvufun ve müspet ilimlerin birbiriyile çarpıştığı bir zamandı. Hayyam, bu hayatın hazzını tam manasıyla duyarak onu şuurulu bir şekilde seviyor, manasız dertler ve mahrumiyetler içinde geçirmeğe gönlü razı olmuyordu.

Devrinin büyük bir filozofu, bir matematik ve bir astronomi âlimi olması, Hayyam'ın rubâîye bir ölçü fikriyle girmesini sağlamıştır. Ölçülü söz söyleme sanatı demek olan edebiyatta,

hele şiiirde tefekkür, buhran ve heyecanlarını dört mısra içinde, o kadar ustalıkla söyleyebilmesi bu büyük rubâî şairinin edebiyata matematik düşünceyiyle girmesinin neticesidir.

Hayyam'ın rubâîleri gündelik hayatının tam bir ifâdesi değil, ruhundaki ürperişlerin yankılarıdır. O, yaşamının hazzını kuvvetle duyan bir hakikat arayıcısı, olgun bir filozof, aynı zamanda zarif ve hassas bir insandır. O, serbest fikirli olduğu kadar da, felsefesinde şüpheli sayılmaktan ziyâde latife ve nükte yoluyla şikayetçi sayılması doğrudur. İnsana, akla ve irfâna büyük önem verir, düşüncelerini saklamaz.

Hayyam'ın asıl değeri, bu sahada orijinal fikirlere sahip olmaktan ziyâde, bu fikirleri kendine mahsus, derin, zarif ve lirik bir şair duygusu hâline getirmiş bulunmasındandır. O, hayatı sever; tabiatı bütün renkleri ve hazlarıyla görür ve duyar. Dünya tarihinde pek çok büyük sanatkarı harekete getiren "Hayat sevgisi ve ölüm kaygısı" Ömer Hayyam'ın da en esaslı ilham kaynağıdır. Bu bakımdan Hayyam'ın fikirleri, devrin skolastik ve mistik düşünüşünden ayrılarak dünyanın realist anlayışıyla birleşmektedir.

O, kâinâtın yaratıcısına naz ve sitem eden bir şiiirdir. Onun nazarında dünya, hayat hep geçici şeylerdir. Fakat hepsi de hoştur. Eğer dünyada insan bütün güzelliklerden zevk alıyorsa

bu kendi suçudur. Değerli filozof Ömer Hayyam, Metafiziğe dair yazdığı “El-vücûd, El-Kevn ve’t-teklîf” adlı eserlerinde genellikle şu fikri ileri sürer: “Bir insan için, kendine en yakın ve en mühim incelenecek varlık insandır. Yani kendisidir” der. Bu görüş ve bunun etrafındaki düşünceler, Hayyam’ın rubâîlerinde en çok sözü edilenlerdir.

*Derler ki gider cahîme âşık,sarhoş;
Bir söz ki bu, gönlüme gelir pek
nâ hoş.*

*Sarhoş ile âşıkça cehennemlik eğer,
Cennet avucumdur, içi ammâ
bomboş.*

*Ey hilkat u halkın evvel ü âhırı yâr,
İster beni afvet, ister eyle âzâr;
Mihrâbda sensiz arzı tâatdansa
Meyhânedede yeğ seninle olmak
ber kâr*

“O kadar şarap içeyim ki bu şarap kokusu toprak altına girdiğim zaman topraktan intişar etsin. O kadar ki mahmur mezarımın başına gelince benden intişar eden şarap kokusundan harap olacak kadar sarhoş ve berbat olsun.”

“Eğer ben ölürsem beni şarap ile yıkayınız. Telkin verdiğimiz vakitte şaraptan, kadehten bahsediniz. Eğer mahşer günü arkamdan koşacak olursanız, meyhanenin toprağından beni arayıp sorunuz.”

Bunlar ve bunlara benzer rubâîlere bakarak kimi Hayyam’ı zevk-perest ve ayyaş bir şair zannetmiş, kimi hiçbir şe-

yi itikat etmez bir nihilist olarak tanımış; kimi mülhîd ve münkir, kimi de küstah rezil bir kalenderî olarak hükmetmiş; kimi de Avrupa filozoflarından bazılarına benzetmiş, kimi de mükemmel bir sofi olarak telakki etmiştir. Hayyam, şöhretini rubailerine borçlu olsa da, ne yazık ki İranlılar ve batılı araştırmacılar onun değerini anlayamamış, ona isnat ettirilen rubailerle haksız imaj yaratılmıştır. Bu konuda uzun uzadıya münakaşa kapısı açmak, bana göre gereksizdir. Zahmete değecek bir konu değildir. Çünkü bu hükümler Hayyam’ın adına tetkik olunan bir çok rubâîler hakkında doğrudur, lakin Hayyam’ın şahsı ve düşünceleri hakkında hiçbirî doğru kabul edilmemelidir. Çünkü böyle birbirine benzemez, acayip ve bazen de fena halde birbiriyle zıt ve mütenâkız hükümler ilham eden o rubâîlerin, Hayyam tarafından söylenmiş olduğu kabul ve teslim olunmuş bir hakikat değildir. Hayyam’ın hayatı, gayet derli toplu, ilim sahasında otorite sahibi, hatta büyük bir ilim kuruluşunun başında, matematik ve astronomi alanında zamanımıza kadar önemini korumuş eser sahibi, ağır başlı, değerli bir insan olduğunu gösteriyor. Şu hâlde, şiirlerinde geçen şarap bir sembol, kötümserliğe karşı mutluluk, hür insanların düşüncelerini saran bir huzur hissini timsali sayılmalıdır. O şarap ekseriya-hatta tasav-

vuftaki mânâsında olmasa dahi- yine ruhu sarhoş eden, hayâlî bir şaraptır. *"Bizim bu sarhoşluğumuz kızıl şaraptan değildir; bu şarap bizim sevdamızın kadehinden başka yerde bulunmaz, sen şarabı dökmek için geldin ama, ben ortada şarabı olmayan bir sarhoşum"* diyen Mevlânâ bu noktayı çok iyi anlatmıştır. Hayyam'ın rubâîlerinin bir kısmında da rindçe söyleyişler az değildir. Bütün bu görüşlerimiz hayâtı, ilmî çalışmaları ve kendisinin kaleminden çıktığını tahmin ettiğimiz bazı rubâîlerine dayanmaktadır. Şair ve yazarların eserlerine ait elde sağlam bir metin olmadığında, onları değerlendirmede birbirine zıt hükümler ve yargıların ortaya çıktığı görülür. Bunun en tipik örneklerinden biri de, Hayyam'dır.

Hayyam'ın yaşadığı dönem ve ondan sonraki zaman diliminde Tasavvüfî hayat ve görüşler ağırlıkta olduğu için, Hayyam'ın rubâîleri uzun süre gölgede kalmıştır. Yine aynı taassup ile Hayyam'ı farklı anlama daha XIII. asırda başlamış, Necmüddin Râzî'nin yazdığı *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserde Hayyam'ı fazla hırpaladığı görülmüştür. Hayyam'ın ölümünden yedi yüz yıldan fazla bir zamandan sonra İngiliz Edward Fitzgerald, Hayyam'ın rubâîlerini toplamıştır. Adı geçen araştırmacı Hayyam'ın rubâîlerini tercüme etmekten ziyade, adeta onları yeniden ibdâ etmiştir. Yakın zamanlardaki araştırmacılar bu araştırmacının ese-

rini esas aldıkları için, anlama/yorumlamada zaman zaman büyük hatalara düşmüşlerdir. Hayyam'ın kendi kaleminden çıkan rubâîler, yaklaşık 120-130 civarında iken kendinden sonra şairin adına isnat edilen pek çok rubâî ile sayıları bine yaklaşmıştır. Bu konuda Tahranlı Profesör Ali Mazaherî de Ömer Hayyam'ın orijinal şaheserinin yanında başka şairler tarafından yazıldığını bir eserinde dile getirmiştir.

Türk Edebiyatına Yansımalar

Türk edebiyatında en eski Türk şiirinin dörtlüklerden meydana gelmesi rubâînin Türk şairleri tarafından kolaylıkla benimsemesine yol açmıştır. Bir araştırmacımızın görüşüne göre Türkçe rubâînin başlangıcı XII. yüzyıla kadar iner. Yüzyıllar boyunca az veya çok bütün şairlerce kullanılmıştır. Rubâî'nin de Anadolu'da öncüsü Mevlânâ'dır. Özellikle rubâîye önem veren şairler Lâmî, Fuzûlî, Kara Fazlı, Bağdatlı Ruhî ve Azmizâde Hâletî, Cevrî, Nâbî, Sâbit, İbrahim Hakkı, Şeyh Gâlib. Osmanlı dönemindeki bu şairler içinde Azmizâde Hâletî rubâî alanında en büyük ustadır. Cumhuriyet döneminde ise, Yahya Kemal ve Arif Nihat Asya gibi şairler rubâîyi devam ettirenlerdir. Bunlardan tasavvufî ağırlıklı rubâîlerde Mevlânâ, diğer serbest konularda yazılmış rubâîlerde de Hayyam etkisi görülür. Bu şairler içerisinde Hayyam hayranı, onu iyi anlayan ve

onun gibi söyleyişlerle rubâî yazan şairimiz Yahya Kemal'dir. Yahya Kemal, bir şiirinde,

"Hayyam imiş hakîkati az çok fısıldayan"

demiştir. Hayyam rubâîlerinin Yahya Kemal çevirisine ait şu üç örneği sunmak istiyoruz:

*Esrâr-ı ezel ki saklı senden benden
Bir bilmededir ne ben habîrim
ne de sen*

*Biz perdenin arkasında
söylenmedeyiz*

*Vaktâki iner ne sen kalırsın
ne de ben*

*Yezdan bizi balçuktan ederken
tahmîr*

*Bizden çıkacak fi'li de etmiş takdîr
Ben hükmüne ma'kûs günâh
işlemedim*

*Dûzahde niçün yakmağı kıl sun
tedbîr*

*Rûh anlasa hakkıyla nedir sırr-ı
hayât*

*Anlardı eğer varsa hafâyâ-yı memât
Aklınla bu gün bilmediğin mânâyı
Kabrinde mi idrâk edeceksin
heyhât*

Hayyam rubâîlerinin Türkçe çevirilerinde Batılı çevirmenlerin yaptığı tutarsızlıklar görülmez. Fakat aynı rubâînin değişik çevirmenler tarafından yapılan çevirilerinde az da olsa farklılıklar göze çarpar. Buna örnek olarak Hayyam'ın bir rubâîsine Feyzullah Sâcid, Hüseyin Dâniş, Rızâ Tefvik ve Âsâf

Hâlet Çelebi'nin çevirilerini ayrı ayrı gösterelim:

*Dostlar hep birer birer aramızdan
gittiler!*

*Ecelin tekmesiyle çiğnendiler,
bittiler!*

*Hayat sofrasında hep aynı şaraptan
içtik;*

*Lâkin onlar önceden serhoş
(olu) gittiler!*

"Uygun ve vefâkâr dostlar birer birer elden geçtiler ve ecelin ayağı altında birer birer çiğnenip gittiler. Hayat meclisinde hepimiz aynı şaraptan içtik; lakin, onlar bizden iki üç devre daha evvel kendilerinden geçtiler."

"Uygun dostlar birer birer elden çıktılar ve ecelin ayağı altında birer birer çiğnenip gittiler. Hayat meclisinde hepimiz aynı şaraptan içtik; lakin, onlar bizden iki üç devre (yani kadeh dönümü) evvel kendilerinden geçip sarhoş oldular (yani göçtüler)."

"Uygun ve vefalı dostlar birer birer elden gitti. Ölümün ayakları altında birer birer çiğnenip bu dünyadan göçtüler. Hayat meclisinde hepimiz de aynı şaraptan içmiştik. Onlar bizden bir iki kadeh daha fazla içerek mest oldular."

Bu örneklerden sonra Hayyam'ın hayatını yazan ve rubâîlerini Türkçeye çeviren edebiyatçılarımızın öncülüğünü yapan başta Muallim Feyzî Efendi olmak üzere onu takip eden yıllarda yayımlanan kitapların yayın yılı sırasına göre yazar adları şöyledir:

Yazarların Adları	Rubâî Adedi	Baskı Yılı
1. Muallim Feyzî Efendi	100	1910
2. Dr. Abdullah Cevdet Bey	575	1916
3. Köprülü Zâde Fuat Bey	İkdam Gz.
4. Muhammed Bin Ahmed	...	1925
5. Hüseyin Rifat Bey	129	1926
6. Hüseyin Dâniş Bey	396	1927
7. Hammâmî Zâde İhsan	130	1928
8. Feyzullah Sâciî Bey	591	1929
9. Rifat Morali	...	1931
10. Ahmet Hayat	...	1931
11. İbrahim Alâeddin Gövsa	100	1932
12. Nemci Tarkan	1932
13. Rıza Tefik- Hüseyin Dâniş	397	1933
14. Abdürrahim Zapsu	1942
15. Ziya Şâkir	1943
16. Rıza Tefik Bölükbaşı	...	1945
17. Muhyiddin Raif Bey	.	1945
18. Orhan Veli Kanık	4	1949
19. Cemil Miroğlu	150	1950
20. Cemal Yeşil	34	1950
21. Asaf Halet Çelebi	400	1954
22. Abdulbâki Gölpinarlı	476	1954
23. Vasfi Mahir Kocatürk	138	1954
24. Ahmet Aymutlu	50	1962
25. A. Kadir	100	1960
26. Rüştü Şardağ	252	1960
27. Hilmi Yücebaş	355	1960
28. Sabahaddin Eyüboğlu	388	1961
29. Yahya Kemal Beyatlı	52	1962
30. Yakup Kenan Necetzade	397	1967
31. H. Necdet Tandoğan	...	1986
32. M. Sadık Cennetoğlu	576	1989

Ömer Rıza Doğrul'un Hayyam hakkında yazdığı kitabın baskı tarihi bulunmadığı için sona eklenmiştir.

Hayyam üzerine yapılan yayınların istatistikî bilgilerini göz önüne alırsak, yapılan çalışmaların azımsanmayacak seviyede olduğu dikkati çeker. Onu materyalist anlayışla yorumlayan birkaç eserin dışındaki yaklaşımlar ise, bizim yukarıdaki arz ettiğimiz düşüncelerle örtüşmektedir.

Bu makalemizi rubâî ustası, insanı yargılayan feylozof Hayyam'ın bir rubâîsiyle bitirmek istiyoruz:

"Onlar ki fazl u âdâbın denizleri gibi engindiler; marifet ve irfan yolunda herkesin ışığı gibi idiler. Böyle olduğu halde yine de bu karanlık gecenin dışarısına çıkamadılar; birkaç efsane mırıldanıp tekrar uykuya daldılar..."

KAYNAKLAR

- ABDULLAH CEVDET, *Rubâiyyât-ı Hayyâm Türkçe Tercümleri*, İstanbul 1926.
- AHMET HAYYAT, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm*, İstanbul 1931.
- CENNETOĞLU, M.Sâdık, *Ömer Hayyâm Büyük Türk Şâiri ve Filozofu*, İstanbul 1992.
- ÇELEBİ, Asâf Halet, *Ömer Hayyâm, Hayatı, Sanatı, Eserleri*, İstanbul 1954.
- FEYZULLAH SACİT, *Hayyâm'ın Rubâileri ve Manzum Tercümleri*, İstanbul 1929.
- FİRÛGÎ, Muhammed Ali, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm*, Tahran 1333.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Rubâiyyât-ı Hakîm Hayyâm*, İstanbul 1953.

- , *Hayyâm ve Rubâileri*, İstanbul.
- GÖVSA, İbrahim Alaattin, *Ömer Hayyâm*, İstanbul 1932.
- HİDÂYET, Sâdık, *Hayyâm'ın Terâneleri*, trc. Mehmet Kanar, İstanbul 1999.
- HÜSEYİN DANIŞ-RIZA TEVFİK, *Rubâiyyât-ı Ömer Hayyâm*, İstanbul 1340.
- KÂDİR A., *Bugünün Diliyle Hayyâm*, İstanbul 1964.
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir, *Ömer Hayyâm'ın Rubâileri-Hayat, Ölüm, Aşk ve Şarap Şiirleri*, Ankara 1954.
- MİNORESKY, V. 'Ömer Hayyâm', *İslam Ansiklopedisi* (MEB), C.IX, İstanbul 1964.
- ŞAKİR, Ziya, *Selçuklu Saraylarında Ömer Hayyâm'ın Hayat ve Maceraları*, İstanbul 1943.
- YAHYA KEMAL, *Rubâiler*, İstanbul 1963.
- YÜCEBAŞ, Hilmi, *Ömer Hayyâm ve Rubâileri*, İstanbul 1960.
- ZAPSU, Abdurrahim, *Ömer Hayyâm'a Hücum*, İstanbul 1942.

* Bu Metin 14-24 Mayıs tarihleri arasında İran'a yapılan ziyaret esnasında Nişâbur'da Ömer Hayyâm toplantısında sunulmuştur.